

Comparing drawing features of children in happy families with the ones in troubled families based on family drawing test (Corman model) plus interviews (Case study: Girls aged 8 to 10 in the city of Tehran)

Shanly Momeni¹, Atieh youzbashi², Farnaz Kalantari³

¹. Master of Painting, Faculty of Arts, Central Tehran Islamic Azad University, Tehran, Iran

². Associate faculty member of Painting Department, Faculty of Arts, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran

³. Master of Strategic Management, Faculty of Management and Accounting, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

* Corresponding Author, atiehyouzbashi@yahoo.com

ARTICLE INFO

IRA, 2025

VOL. 3, Issue 1, PP, 131-160

Receive Date: 05 March 2025

Revise Date: 22 April 2025

Accept Date: 03 May 2025

Publish Date: 15 May 2025

Original Article

KEYWORDS:

Family drawing test; Corman test; Happy family; Troubled family; Painting

ABSTRACT

Theoretical Background: Childhood is considered the most important period in forming the personality of a person inside the family. Family is the smallest yet most important and stable among social groups in a society. It can even be named as the primary base for shaping a child's emotions, self-image, interpersonal interaction abilities, and relationships. So, children's upbringing can be affected by parents' interaction with each other and their children; the level of stability and mental security inside the family; overindulgence and negligence in terms of child-rearing, and even adverse living conditions. All of these can negatively affect the child's identity formation resulting in a dent in his/her understanding of the surrounding environment especially the inner structure of the family paving the way for prospective crises in their life.

Children face difficulty regarding directly expressing their emotions and experiences through words but when it comes to indirect methods like pictures and drawing provide a way into their world helping them express their feelings. Drawing is one of the methods known to be affected by cognitive, emotional, and social development which makes it a window to the world of children overlooking their emotions and thoughts. Children's drawings in happy families and troubled ones have various features and scales, as a result analyzing the child's projection in a family drawing test can give us valuable information considering the child's personality, possible conflicts, and the relationship between the child and parents, siblings, and others.

Research Objective: The current study tried to use a family drawing test (Corman model) and semi-structured interviews, in a descriptive and analytical manner, with children and their parents in an attempt to identify and analyze children in happy families and troubled ones. The aim of this study is to gain a deeper understanding of the mental representation of children from the family, how the emotional situation of the family is reflected in their drawings and verbal responses, and to pinpoint indicators that can contribute to the diagnosis of mental disorders or mental health in a family system. This study aims to explore the differences in emotional and cognitive traits between children from happy families and those from troubled ones. And how can the analysis of drawings along with conversations with children provide a more realistic picture of their mental state and emotions within the family? A family drawing test is an

Cite this article:

Momeni, S., youzbashi, A. and Kalantari, F. (2025). Comparing drawing features of children in happy families with the ones in troubled families based on family drawing test (Corman model) plus interviews (Case study: Girls aged 8 to 10 in the city of Tehran). *Interdisciplinary Researches of Art*, 3(1), 131-160. doi: 10.22124/ira.2025.30044.1055

appropriate method to go beyond inappropriate defense mechanisms and the obtaining of genuine and less defensive responses from the child. With the help of this method most unconscious orientations, conflicts, personality disorders in children and their defense mechanisms, as well as the relationship between the role of the family and these disorders in their development, can be diagnosed.

Research Methodology: The methods for finding information were based on library and field research. The family study interface includes writing components, the font, the color, the space, the distance between the characters, the worthlessness of the characters, the addition of other personalities, love, identification, social, cultural, and economic characteristics, which were examined and analyzed using SPSS software and two-way analysis of variance. The participants were 50 female children aged between 8 and 10. They were chosen, using cluster randomization, from Shahid Beheshti school in District 15 Tehran and game centers for children in districts 1- 2-3-6-15 and 22 in Tehran in 1402.

Discussion and Analysis: Based on library research and statistical sample analysis, there were 27 happy families and 23 families with problems in the present study. The research components are categorized based on 9 most common factors handwriting, color, space, distance among people, devaluation of people, addition of other personalities, lack of love, identity determination, as well as cultural, social, and economic characteristics; each of which has several main characteristics that have been examined and analyzed. Based on the Chi-Square Test results, to examine the differences between two groups of children in happy and troubled families, two out of four descriptive variables related to the line, are meaningful between the two groups. Other indicators do not have any significant differences. Hatched, clear, independent, and long lines and "broken, variable, and complex lines" are significant differences between families with and without troubles. In the 'Hatched, clear, independent and long' category, the happy family group is prevalent, while 'broken, variable and complex' lines are more common in the troubled family's group. Of the three characteristics related to color, two are significant between the two groups. 'Cold colors' and "brown and grey colors" are significant differences between families with and without troubles, and are more prevalent in terms of frequency in the troubled family's group. Of the six descriptive characteristics related to space, no significant difference was observed between families with and without troubles in any of the indicators. Of the two descriptive characteristics related to the distance between individuals, the indicator 'close to each other or hands in hand' showed a significant difference between families with and without troubles. 'Close to each other or hand in hand' was observed in both troubled and happy families, but it was more common in happy families. Of the three indicators related to devaluing people, no significant difference was observed between troubled families and happy families. In terms of the additional indicator of adding other people's names, no significant differences were observed between troubled and happy families. Based on two indicators related to Affection Deprivation, no significant differences were observed between families with and without trouble. Of the two indicators related to identification, the indicator 'relief painting of a person in the picture' was significantly different between families with and without trouble, with a higher prevalence in families with trouble. Based on two indicators related to cultural, social, and economic characteristics, no significant differences were observed between families with and without trouble.

License

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Copyright © Authors

تطبیق ویژگی‌های ترسیمی کودکان در خانواده‌های شاد و دارای بحران بر اساس آزمون ترسیم خانواده (مدل کرمن) و مصاحبه (مطالعه موردی: کودکان ۸ تا ۱۰ سال دختر شهر تهران)

شانلی مؤمنی^۱، عطیه یوزباشی^۲، فرناز کلانتری^۳

۱. کارشناسی ارشد نقاشی، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، تهران، ایران

۲. عضو هیأت علمی وابسته گروه نقاشی، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

۳. کارشناسی ارشد مدیریت استراتژیک، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

* نویسنده مسئول: atiehyouzbashi@yahoo.com

اطلاعات مقاله

چکیده

پژوهش‌های میان‌رشته‌ای هنر،
۱۴۰۴

دوره ۳، شماره ۱، صفحات ۱۳۱-۱۶۰
تاریخ دریافت: ۱۵ اسفند ۱۴۰۳
تاریخ بازنگری: ۰۲ اردیبهشت ۱۴۰۴
تاریخ پذیرش: ۱۳ اردیبهشت ۱۴۰۴
تاریخ انتشار: ۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

کلیدواژه‌ها: آزمون ترسیم
خانواده، آزمون کرمن، خانواده
شاد، خانواده دارای بحران،
نقاشی

دوران کودکی از مهم‌ترین مراحل زندگی است که در آن پایه‌های شخصیت فرد شکل می‌گیرد و خانواده، به عنوان نخستین پایگاه تربیتی کودک به شمار می‌رود؛ لذا شیوه‌های تربیتی والدین و شرایط روانی-اجتماعی حاکم بر خانواده می‌توانند تأثیرات عمیقی بر شکل‌گیری هویت کودک داشته باشند. خانواده‌های درگیر بحران‌های روانی، عاطفی یا ساختاری، معمولاً محیطی ناایمن برای رشد فراهم می‌آورند که می‌تواند در رفتارها و بازنمایی‌های کودک به‌ویژه در آثار هنری‌اش بازتاب یابد. نقاشی یکی از ابزارهای فراقکن است که از طریق آن می‌توان به دنیای اندیشه‌ها، احساس‌ها و تجارب هیجانی کودک دست یافت. پژوهش حاضر به مقایسه ویژگی‌های ترسیمی کودکان در خانواده‌های شاد و دارای بحران، با استفاده از تست ترسیمی آزمون خانواده (مدل کرمن) و مصاحبه با کودکان و والدین آنها، به روش توصیفی-تحلیلی می‌پردازد. شیوه گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی است. سطح ترسیمی آزمون خانواده که شامل مؤلفه‌های خط، رنگ، فضا، فاصله بین اشخاص، بی‌ارزش نمودن اشخاص، اضافه نمودن شخصیت‌های دیگر، کمبود محبت، تعیین هویت، و ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی هستند، مورد بررسی قرار گرفته و با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آزمون مجذور خی دوطرفه تحلیل شده است. آزمودنی‌ها شامل ۵۰ کودک سنین مابین ۸ تا ۱۰ سال دختر بودند که با مراجعه به مدرسه دخترانه شهید بهشتی در منطقه ۱۵ تهران و ۱۲ خانه بازی در مناطق ۱، ۲، ۳، ۶، ۱۵، ۲۲ تهران در سال ۱۴۰۲، به روش خوشه‌ای تصادفی انتخاب شده‌اند. در یافته‌ها در شاخص‌های «خطوط بارز، پررنگ، آزادانه و بلند»، «خطوط قطعه‌قطعه، متغیر و پیچیده»، «رنگ‌های سرد»، «رنگ خاکستری و مشکی» و همچنین شاخص «نزدیک به هم یا دست در دست» و «برجسته‌کردن شخصی در تصویر» تفاوت معنادار میان خانواده‌های شاد و دارای بحران مشاهده شد.

ارجاع به این مقاله: مؤمنی، شانلی، یوزباشی، عطیه و کلانتری، فرناز. (۱۴۰۴). تطبیق ویژگی‌های ترسیمی کودکان در خانواده‌های شاد و دارای بحران بر اساس آزمون ترسیم خانواده (مدل کرمن) و مصاحبه (مطالعه موردی: کودکان ۸ تا ۱۰ سال دختر شهر تهران). پژوهش‌های میان‌رشته‌ای هنر ۳(۱)، ۱۳۱-۱۶۰.

doi: 10.22124/ira.2025.30044.1055

مقدمه

کودک، آسیب‌پذیرترین و بی‌دفاع‌ترین عضو خانواده و دوران کودکی از مهم‌ترین مراحل زندگی هر انسانی است. با اینکه خانواده کوچک‌ترین گروه اجتماعی است، اما می‌توان آن را مهم‌ترین، مؤثرترین، و باثبات‌ترین بنیان در گروه‌های اجتماعی دانست. رشد و تربیت کودک در محیط خانواده شکل می‌گیرد و درواقع خانواده، اولین محیطی است که عواطف، احساسات، خودپنداره، عزت نفس و توانایی ایجاد ارتباط بین فردی کودک در آن به وجود می‌آید (Mirivahid et al., 2016, 330). در زمان تشکیل خانواده، دو جنس مخالف امید دارند که بتوانند در خانه محیطی سرشار از آرامش، امنیت، و به دور از تعارض و کشمکش در طول زندگی مشترک ایجاد کنند. اما در واقعیت خانواده می‌تواند با مسائل و مشکلاتی روبه‌رو شود که بحران می‌آفریند، آرامش زوجین را هرچند برای مدت کوتاهی سلب می‌کند و بر روی تک‌تک اعضای خانواده به‌ویژه کودکان اثر می‌گذارد؛ نه تنها سلامت جسمی و روحی کودکان را مختل می‌کند، بلکه نظم و امنیت اجتماعی را نیز به شدت تهدید می‌کنند (Safiri & Asadpoor, 2017, 72). از آنجاکه در جامعه ایران بسیاری از اختلاف‌های خانوادگی و تعارض‌های زناشویی به بیرون گزارش نمی‌شود و اغلب خانواده‌ها آن را امری «خصوصی» و «محرمانه» تلقی می‌کنند، دست‌یافتن به اطلاعات دقیق در این مورد کار ساده‌ای نیست. علاوه بر آن اگرچه گزارش‌های محققین مختلف در زمینه کودک مفاهیم ارزنده‌ای در اختیار ما می‌گذارد، اما به دلایل مختلف نمی‌توان به راحتی شناخت دقیق و درست از دوران کودکی و اختلالات روانشناختی کودکان به دست آورد؛ همچنین بر گزارش‌های خود کودکان و بزرگسالان آنها در مورد کودکان نیز نمی‌توان بسنده کرد. از طرفی خاطرات دوران کودکی در حین مفید بودن، همیشه صحیح یا کامل نیستند. کودکان نیز هیچ‌گاه به مشکلات روان‌شناختی و رفتاری خود، و یا غیرمتمعارف بودن رفتارشان آگاه نیستند (Hasanpour Babaei & Soheili, 2016, 72)؛ لذا نیاز به بهره‌گیری از راه‌های دیگری نظیر نقاشی کشیدن جهت درک و دریافت جهان کودکان است (Farshid Nik, 2020, 166).

از حدود سال ۱۸۸۵ تا دهه ۱۹۲۰ علاقه‌ای جهانی به هنر نقاشی کودکان وجود داشته است. نقاشی، از جمله فعالیت‌هایی است که از تحول شناختی، عاطفی و اجتماعی تأثیر می‌پذیرد و سهم به‌سزایی در شکل‌گیری روان کودک دارد (khatiri & Noorani, 2018, 34). کودک با نقاشی کردن تنها به تجزیه و تحلیل، و تشریح دنیای پیرامون نمی‌پردازد، بلکه نقاشی بیان‌کننده زندگی عاطفی، حالات روحی و شخصیت کودک است و منجر به تعادل فکری و روحی در وی می‌شود (Yazdani & Bakhshi bojd, 2012, 128). می‌توان گفت نقاشی کودک نسخه‌ای از تصویری است که در ذهن کودک از وقایع بیرونی شکل گرفته و به همین علت نقاشی کودک در حکم پنجره‌ای به درون دنیای اندیشه‌ها و احساس‌های او است (Nazari & Tilab, 2018, 8). در حقیقت نقاشی کودک

شادی‌ها، بحران‌ها، و چیزهایی را که او نمی‌تواند به زبان آورد، برای ما آشکار و کودک از طریق آن روابط بی‌شماری با واقعیت می‌سازد. پژوهش‌های پیشین در این خصوص نشان می‌دهد که کودکان در خانواده‌های شاد، و خانواده‌های دارای بحران به طرق مختلف و متفاوتی در نقاشی‌کشیدن، احساس‌های خود را بروز می‌دهند (Asgharnejadfarid & Qasdi, 2015, 25). لذا شناخت و بررسی الفبا و زبان نقاشی کودکان، می‌تواند داده‌ها و اطلاعات بسیار مفیدی در اختیار همه، به‌ویژه والدین، مربیان، و روانشناسان قرار دهد (Farshid Nik, 2020, 166). در این راستا آزمون فرافکن ترسیم خانواده کرم‌ن به‌عنوان ابزاری معتبر در ارزیابی نگرش‌ها، هیجانات و تعارضات کودک نسبت به خانواده، این امکان را فراهم می‌کند تا بدون آگاهی مستقیم کودک، احساسات و روابط حاکم بر فضای خانوادگی‌اش بازشناسی شود.

پژوهش حاضر می‌کوشد تا با استفاده از آزمون ترسیم خانواده و مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته، تفاوت‌های میان ویژگی‌های ترسیمی کودکان در خانواده‌های شاد و خانواده‌های دارای بحران را شناسایی و تحلیل کند. هدف از این پژوهش، دستیابی به درکی عمیق‌تر از بازنمایی ذهنی کودکان از خانواده، نحوه انعکاس وضعیت عاطفی خانواده در نقاشی‌ها و پاسخ‌های گفتاری آنها، و همچنین استخراج شاخص‌هایی است که بتواند به تشخیص غیرمستقیم بحران یا سلامت روانی در نظام خانواده کمک کند. در همین راستا، این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که ویژگی‌های ترسیمی و محتوای ذهنی کودکان در خانواده‌های شاد و خانواده‌های دارای بحران چه تفاوت‌هایی دارند و چگونه می‌توان از طریق تحلیل نقاشی و گفت‌وگوی کودک، به درک واقع‌بینانه‌تری از وضعیت روانی و هیجانی او در بستر خانواده دست یافت.

مبانی نظری

نقاشی کودک در خانواده‌های شاد و دارای بحران

خانواده هسته اولیه شکل‌گیری هویت فرد است و به‌عنوان نخستین پایگاه تربیتی، در تمام مراحل رشد به‌ویژه در سال‌های کودکی و نوجوانی، نقش مهمی برعهده دارد و پایه و اساس شخصیت فرد در آن پی‌ریزی می‌شود (Saghi & Rajaei, 2009, 71). لذا نوع و سبک تربیت والدین، نقش مهمی در شکل‌گیری هویت کودکان بازی می‌کند (Sobhani joo, 2004, 3). پژوهشگران معتقدند در دوران کودکی، نخستین تجربه‌های سازش کودک با اعضای خانواده تحقق می‌یابد و کودک باید بتواند آنچه در دل دارد آزادانه بیان کند و نقاشی ابزاری مناسب برای بیان این آزادی است (Nazari & Tilab, 2018, 18). کلوک می‌گوید: کودکان در حین نقاشی‌کشیدن، لذت حرکتی و بصری زیادی را تجربه می‌کنند. در این میان تعریف و توصیف خطوط و طرح‌های تزئینی بعضی از

نقاشی‌ها نسبتاً ساده‌تر است؛ اما بیشتر نقاشی کودکان تصویری از بازنمایی چیزی است که کودک از اطراف خود دریافت می‌کند (Masaberpour, 2014, 49).

مطالعه عمیق نقاشی کودکان سرانجام ما را به پژوهشگران و روان‌درمانگرانی می‌رساند که معتقدند زمانی که به کودکان، فرصتی برای نقاشی کردن داده می‌شود، احساس بهتری پیدا می‌کنند (Foks-Appelman, 2015, 37)، کشمکش‌های درونی خود را نشان و حتی کاهش می‌دهند (Ibid.). آنها اغلب به عنوان بخشی از ارزیابی و همچنین روش ارتباطی با کودک، از نقاشی خانواده استفاده می‌کنند (khatiri & Noorani, 2018, 34). بنابر تحقیق مینکوسکا^۱ با یک گفت‌وگوی ساده با کودک هرگز به نحوی روشن و واضح، نمی‌توانیم احساسات واقعی او نسبت به خانواده‌اش را درک کنیم. زیرا کودک به خوبی آگاه به مقاصد جست‌وجوگرانه بزرگسالان است، لذا با دروغ، سکوت و جملات بی‌ربط از خود دفاع می‌کند. برعکس هنگامی که او به نقاشی از افراد خانواده‌اش می‌پردازد، خود را کمتر کنترل می‌کند و با آزادی بیشتر تمام تمایلات، ترس‌ها، جاذبه‌ها، احساسات و تردیدهایش را بیان می‌کند؛ چه خود موضوع نقاشی‌اش را انتخاب کرده باشد و چه بنابر خواش بزرگترها موضوعی را نقاشی کند (Oliverio Ferraris, 2013, 132). کرمن^۲ معتقد است: برای رسیدن به نتیجه بهتر، می‌توان از کودک خواش کرد که تصویر خانواده‌ای به جز خانواده خودش را به تصویر بکشد. بدین ترتیب کودک با راحتی بیشتری گرایش‌های درونی و شخصی خود را بروز می‌دهد و توجه او از خانواده خودش دور می‌شود. با این وجود نقاشی او مربوط به خانواده خودش که در آن زندگی کرده، خواهد بود. در تجزیه و تحلیل نقاشی کودک از خانواده، باید هر دو قسمت چارچوب و محتوای نقاشی را مورد توجه قرار داد. چارچوب شامل خطوط، رنگ و فضا می‌شود و نشانگر خصوصیات عمومی شخصیت کودک است و بخش دوم که بسیار حائز اهمیت است، محتوای نقاشی است. در حقیقت، اغلب درهم‌تنیدگی زیادی بین عناصر صوری و عناصر محتوایی، وجود دارد (Ibid, 133).

کولینز و همکارانش^۳ در سال ۱۹۹۸ از روش نقاشی و گفت‌وگو در پژوهش خود درباره کودکان پیش دبستانی استفاده کردند. آنها معتقدند: در شرایطی هم که کودکان خطوطی ناخوانا ترسیم کرده باشند، درباره معنای آن می‌توان با کودک صحبت کرد. چراکه تمامی کودکان توانایی توصیف تصویر را دارند و پاسخ‌هایی به سؤال‌های پژوهشگر ارائه می‌کنند. علاوه بر آن شماری دیگر از پژوهشگران از جمله بریگز و لومان^۴، برگس و هارتمن^۵، سیلور^۶، سورکس^۷ و غیره درباره اهمیت کلام در کنار نقاشی کودک صحبت کرده‌اند. و باتلر و همکارانش^۸ در سال ۱۹۹۵ متوجه شدند کودکانی که به آنها فرصت داد شد تا نقاشی کنند و در عین حال درباره تجربه‌های عاطفی‌شان صحبت کنند، دو برابر بیشتر از کودکانی که صرفاً از آنها خواسته شد تا نقاشی کنند یا فقط صحبت کنند اطلاعات ارائه داده‌اند (Safiri & Asadpoor, 2017, 81).

در این میان تعریف خانواده شاد و دارای بحران مطرح می‌شود که تأثیری عمیق بر نقاشی کودکان دارند. شادی از بنیادی‌ترین مفاهیم روانشناسی مثبت‌گرا است. شادی فعالیت فرد را برمی‌انگیزد، بر آگاهی او می‌افزاید، خلاقیت وی را تقویت می‌کند و روابط اجتماعی وی را آسان می‌سازد. از آنجاکه خانواده جایی است که یادگیری‌ها از آنجا شروع می‌شود، اگر از اساس با شادی شکل گیرد، مهد پرورش افراد سالم و شاد و در پی آن، باعث ایجاد جامعه سالم و شادتر خواهد شد (Chavoshi et al., 2018, 8). خانواده شاد خانواده‌ای است که با ارتباطات سالم و حس ثبات مشخص می‌شود. این خانواده‌ها دارای پشتیبانی اجتماعی و ارتباطاتی شامل شبکه دوستان، خویشان، و افراد دیگر است که از خانواده حمایت می‌کنند و به کودکان احساس امنیت و عشق می‌دهند (Ibid., 9). اعضای خانواده شاد ممکن است مشکلات زیادی را نیز با هم تجربه کنند، اما به خاطر وجود سازگاری زناشویی و مهارت زوجین در حل تعارض، با همفکری یکدیگر به حل مشکلات می‌پردازند (Blanco, 2007, 204). همچنین اعضای خانواده شاد نسبت به هم تعهدات دارند و زندگی خانوادگی را مقدم بر هر چیزی می‌دانند و نسبت به هم از خودگذشتگی دارند (Lan Lin, 1994, 260-261). افراد در خانواده شاد مهارت‌های مدیریت استرس را در مقابل چالش‌ها و مشکلات، و خنثی‌سازی تنش‌ها و جلوگیری از تأثیرات منفی آنها بر روابط خانوادگی را یاد گرفته‌اند و این مهارت‌ها به کودکان نیز انتقال داده می‌شود. علاوه بر آن در خانواده شاد، مهارت‌های ارتباطی اعضای خانواده با یکدیگر و با کودکان تقویت می‌شود. این مهارت‌ها به کودکان اجازه می‌دهد احساسات خود را به درستی بیان کنند که در نقاشی آنها نیز مشهود است (Huebner & Alderman, 1993, 74-75). واگنر^۹ در سال ۲۰۱۳ اینگونه بیان می‌کند که رضایت در زندگی والدین به رضایت از زندگی و شادی فرزندان منجر می‌شود (Chavoshi et al., 2018, 9). برعکس خانواده دارای بحران، خانواده‌ای است که ممکن است با مسائل و چالش‌های اجتماعی، اقتصادی یا روابط داخلی مشکل‌دار مواجه شده باشد و توانایی عبور از این مسائل را نداشته باشد. این خانواده‌ها ممکن است دچار مشکلاتی مانند فقر، طلاق، اعتیاد و یا مسائل روحی و رفتاری، افسردگی در والدین یا کودکان و غیره شده باشند، که بر تعاملات خانوادگی تأثیر منفی گذاشته، تعادل خانواده را برهم زده، روابط را تخریبی و منجر به فاصله‌گیری اعضای خانواده از هم شده است (Cummings & Davies, 1994, 73-75 & Compas et al., 2010, 623). لذا کودکان در خانواده‌های دارای بحران ممکن است با چالش‌های روانی و اجتماعی زیادی روبه‌رو شوند که بر رشد سالم و خلاقیت آنها تأثیر ناخوشایند گذارد. همچنین ممکن است در این خانواده‌ها مشکلات روانی در والدین وجود داشته باشد که می‌تواند تأثیرات منفی بر رشد کودکان گذارد و موجب حواس‌پرتی، ناامنی احساسی و مشکلات رفتاری در آنها شود (Compas et al., 2010, 624). در مجموع با مطالعات کتابخانه‌ای انجام‌شده، برخی از ویژگی‌های اصلی خانواده‌های شاد و دارای بحران (در ارتباط با کودکان)، در جدول ۱ نام برده شده است.

جدول ۱. ویژگی‌های اصلی خانواده‌های شاد و دارای بحران در ارتباط با کودکان

شماره	ویژگی خانواده شاد برای کودکان	مآخذ	ویژگی خانواده دارای بحران برای کودکان	مآخذ
۱	حضور پایدار و حمایت والدین / وجود درآمد و امنیت اقتصادی	Diener et al. (2011)/ Chavoshi & Yazdi (2018)	وضعیت مالی نامناسب	Conger et al. (2010)
۲	اتصال عاطفی مضاعف با کودک	Huebner & Alderman (1993)	ناسازگاری خانواده	Repetti et al. (2002)
۳	فراهم کردن امکانات و فعالیت‌های تفریحی برای کودک و اوقات فراغت و رابطه با دوستان	Iso-Ahola & Park (1996)/ Chavoshi & Yazdi (2018)	وجود نگرانی و استرس در خانواده و سازگاری اجتماعی	Holmes & Rahe (1967)
۴	اهمیت به نظرات کودک	Huebner & Alderman (1993)	نقص در تعاملات اجتماعی	Rubin et al. (2006)
۵	فراهم کردن امکانات آموزشی برای کودک	Bradley et al. (2001)	افت ارتباطات در خانواده	Wolin & Bennett (1984)
۶	حفظ تعادل بین مسئولیت‌ها و آزادی در کودک / مشارکت والدین در مدرسه	Hill & Taylor (2004)	وجود اختلافات زناشویی و مشکل در انتقال احساسات افراد خانواده	Gottman & Katz (1989)
۷	ایجاد امکانات برای ارتقاء خلاقیت و نوآوری در کودک	Sawyer (2011)	کنترل بیش از حد والدین یا کمبود کنترل	Baumrind (1966)
۸	ارتقاء دلبستگی و احساس امنیت در کودک	Bowlby (1969)/ Hezarjaribi & Astinfeshan (2009)	از دست دادن یک یا هردوی والدین	Bowlby (1969)
۹	پذیرش و تقدیر و رشد هویت کودک	Waterman (1982)	اختلالات روانی والدین	Beck & Haigh (2014)
۱۰	ترویج انسجام و ارتباطات خانوادگی مثبت	Olson et al. (1979)	نقص ارتباطی با معلمان کودک	Mashburn et al. (2006)

Kendall-Tackett et al. (1993)	سوءاستفاده جسمی یا روحی از کودک	Osterman (2000)	تشویق کودک به تعلق در جامعه و یادگیری اجتماعی	۱۱
Sheehan & Watson (2013)	پرخاشگری و انفجار خشم والدین در مواجهه با کودک	Killen & Smetana (2015)	ارائه مدل‌های اخلاقی برای کودک	۱۲
Diener et al. (2011)	نقص حمایت و امنیت در خانواده	Grolnick & Ryan (1989)	ارائه فرصت‌های مستقل بودن به کودک	۱۳
Kazdin (1995)	عدم استفاده از تکنیک‌های تربیت مثبت و اختلال عملکرد در کودک و والدین	Bandura (1994)	ایجاد اعتماد به نفس در کودک از طریق موفقیت‌های شخصی	۱۴
Cummings & Davies (1994)	افسردگی مادر و ناپایداری و تغییرات در خانواده	Eisenberg & Fabes (1998)	ترویج همدلی و کمک به دیگران	۱۵
Baumrind (1991)	عدم انعطاف‌پذیری در سبک والدینی	Masten et al. (1990) / Chavoshi & Yazdi (2018)	ایجاد امکانات برای یادگیری اجتماعی و کسب مهارت‌های مختلف	۱۶
Patterson et al. (1992)	نقص در مهارت‌های حل مسئله و مشکلات کودک	Rubin et al. (2006) / Mohanty (2014)	تشویق کودک به تعاملات مثبت با همسالان / بهزیستی مادی و معنوی	۱۷
Osterman (2000)	انزوای کودک و ترس از پذیرش اجتماعی	Baumrind (1991)	ارائه الگوهای مثبت والدینی	۱۸

ایزابیل و رینز^{۱۰} معتقدند خانواده‌های شاد معمولاً ارتباط با محیط‌های خلاقانه را برای کودکان فراهم می‌کنند و به آنها این امکان را می‌دهند که توانایی تفکر خلاقانه و ایده‌پردازی در نقاشی خود را تقویت کنند و توانمندی بیشتری در خلق نقاشی‌های زیبا و مثبت پیدا کنند (Isbell & Raines, 2013) و همچنین کودکان ممکن است دارای آزادی بیشتری در انتخاب موضوعات نقاشی باشند، که این مهم به ایجاد تنوع در اعمال هنری و نمایش ایده‌های آنها کمک می‌کند. لذا به گفته بیاسی^{۱۱}، بونایتو^{۱۲} و لوین^{۱۳} کودکان در خانواده‌های شاد تمایل دارند تجربیات شادی و مثبت خود را در نقاشی‌های خود به تصویر بکشند. آنها بیشتر از رنگ‌های اطمینان‌بخش و دلپذیر استفاده می‌کنند و تصاویر را بزرگ‌تر، متناسب‌تر و تمیزتر ترسیم می‌کنند (Kavianfar et al., 2017).

72). آنها ممکن است در نقاشی‌های خود تصاویر از لحظات مثبت خانوادگی و ارتباط نزدیک با والدین یا خواهران و برادران را نشان دهند (Dell'Olio & Mancini, 2011, 28). علاوه بر آن در خانواده‌های شاد با تربیت اثرگذار، کودکان ممکن است توانایی بیشتری در ترجمه احساسات و تجربیات خود در نقاشی داشته باشند که باعث توسعه مهارت‌های هنری و بیان هویت فردی‌شان می‌شود. در مقابل کودکان در خانواده‌های دارای بحران ممکن است احساسات منفی و تنش‌های خود را در نقاشی‌های خود به تصویر بکشند؛ لذا بیان چالش‌ها و مشکلات از طریق نقاشی، برای آنها وسیله‌ای برای مقابله با مسائل و اظهار احساسات ناخوشایند است. این اظهار نظر ممکن است با استفاده از رنگ‌های تیره و ترکیباتی که نشانگر ناامنی یا ترس است، ظاهر شود (Malchiodi, 1998). برخی از کودکان در مواجهه با بحران‌های خانوادگی، ممکن است مهارت‌های اجتماعی خود را در نقاشی‌های‌شان به تصویر بکشند. این ممکن است نشانگر نیاز به برقراری ارتباط و درک بیشتر از دیگران باشد (Riley et al., 2013). همچنین برخی کودکان در خانواده‌های دارای بحران ممکن است تصاویری از ناامیدی، ترس یا نمادهایی از مشکلات و تنش‌های خانوادگی را نقاشی کنند (Slayton et al. 2010, 109). بیاسی، بونایتو و لوین معتقدند: آنها بیشتر از رنگ‌های هشداردهنده و جدی استفاده می‌کنند و نقاشی آنها وسعت کمتری دارد و تغییر شکل بارز مانند افراد بسیار لاغر گاهی مشاهده می‌شود (Kavianfar et al., 2017, 72).

مؤلفه‌های اصلی ترسیمی در نقاشی کودکان با موضوع خانواده

خط در نقاشی کودک

خط بدون وابسته بودن به محتوا می‌تواند دارای بار شدید بیانی و قدرت وجودی خاصی نیز باشد. خط می‌تواند نقطه چین، نازک، ضخیم، مداوم، افقی، عمودی، مارپیچ، زاویه دار، و انواع دیگر باشد. در نتیجه خط به تنهایی می‌تواند حالات روانی مختلف مثل هوس، شادی، غم، اطمینان به خود، خشم و یا مانند نقاشی معاصر نمادهای مختلف را نشان دهد (khatiri & Noorani, 2018, 36). خطوط بارزتر و بلندتر که به سمت بالا می‌روند نمایانگر راحتی و خوشحالی کودک و خطوط پررنگ، پیوسته و آزادانه نشان‌دهنده اعتماد به نفس و احساس امنیت وی هستند. خطوط قطعه‌قطعه، متغیّر و پیچیده و زاویه دار نمایانگر پرخاشگری، و کشیدن خطوط با اشکال مختلف و با حفظ تعادل مربوط به کودکان پیشرفته‌تر است. همچنین خطوطی که با نیروی زیاد شروع و بعد کمرنگ می‌شوند کمبود جوش و خروش در کودک را نشان می‌دهند. معمولاً کودک دشمنی، فشار عصبی و دلوپسی خود را با خطوطی که دور چیزی کشیده می‌شوند نشان می‌دهد (Nazari & Tilab, 2018, 38-39).

رنگ در نقاشی کودک

انتخاب رنگ از نظر روانشناسی مفهومی بی‌چون و چرا دارد اما برای تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری از آن باید عامل سن کودک را مد نظر داشت. چگونگی بهره‌گیری از انواع رنگ‌ها در آثار کودکان کاملاً متفاوت با دنیای واقعیت و با تکیه بر احساسات و ذهنیت آنها بوده، و نمایانگر عدم وفاداری کودک به واقعیت رنگ‌ها و استفاده از خلاقیت در ترسیم است (Farshid Nik, 2020, 188-189). بیشترین رنگ‌های به کار برده شده توسط کودکان شامل قرمز، زرد، نارنجی، آبی، سبز، نیلی است. کودک به ندرت از رنگ آمیزی سیاه استفاده می‌کند. رنگ آبی ویژه آسمان و نهر آب است. کوه‌ها و خانه‌ها را معمولاً قهوه‌ای می‌کشند؛ و فضای بیرونی خانه مملو از رنگ‌های روشن و گرم است (Zatlavineh & Khalesi, 2016, 2113). ناگفته نماند که محیط نیز بر انتخاب رنگ کودکان تأثیر زیادی دارد. محیط‌های آرام، کودک را به نوعی آسودگی و آرامش مجهز می‌سازند که دقیقاً رنگ‌های آن طبیعی‌تر و عادی‌تر هستند؛ ولی در محیط‌های پرآشوب، رنگ‌ها بیشتر معنای سمبلیکی پیدا می‌کنند. کودک سالم که در مرحله رشد قرار دارد طبعاً گرایش به رنگ‌های گرم دارد؛ چراکه این رنگ‌ها برایش داری انرژی و جذابیت هستند. لذا در صورت سلب دلبستگی و علاقه به زندگی در کودک، در ابتدا رنگ‌های گرم مثل قرمز و در نهایت رنگ‌های سرد را نیز حذف می‌کند. عده‌ای از روانشناسان بر این باورند که دختران نسبت به پسران در نقاشی‌های خود از رنگ‌های بیشتر و گرم‌تر استفاده می‌کنند. معمولاً کودکانی که در خانه آرامش کافی ندارند از رنگ‌های تیره استفاده می‌کنند. سرخوردگی‌های کودک ناشی از مشاجرات و تربیت سوء والدین است، مستقیم بر انتخاب رنگ آنها تأثیر دارد. وقایع مهم اجتماعی مثل اعتیاد، جشن‌ها و عزاداری‌ها و غیره نیز با ایجاد جو غالب روحی در نقاشی کودک بروز پیدا می‌کنند (Ibid., 2114).

فضا در نقاشی کودک

به نظر یوشیم^{۱۴} کودکی که احساس و دریافت بهتری از فضا و اندازه در مقایسه با دیگران دارد، بیشتر در امنیت بوده و فردی متعادل‌تر است؛ لذا خارج شدن از کادر می‌تواند نشان‌دهنده عقب‌ماندگی ذهنی، کمبود محبت، کمبود اعتماد به نفس و جلب توجه اطرافیان باشد (Nazari & Tilab, 2018, 39). سمت چپ صفحه، مربوط به گذشته و رشد است و آنهایی که نقاشی خود را به نیمه چپ کاغذ محدود می‌کنند نه تنها دچار واپس‌روی هستند بلکه راه آینده را در برابر خود مسدود می‌بینند. این قسمت همچنین مرتبط با مادران است. لازم به ذکر است که می‌توان سمت راست کادر را مربوط به علاقه به آینده و نیاز به ارتباط برقرار کردن دانست. این قسمت مربوط به پدران است. عده‌ای معتقدند شکل‌های کوچک کشیده شده در پایین یا نزدیک به پایین صفحه، یا نزدیک به گوشه، احساس بی‌کفایتی یا ناامن بودن را بیان می‌کند. در واقع کودک برای احساس امنیت و محافظت از خود، به گوشه‌ای پناه می‌برد و یا به دلیل خجالتی بودن و عدم

اعتماد به خود اوست. از نظر کاندینکسی بالا مبین تصورات آرامش‌دهنده و احساسات آرامش و آزادی، و پایین نشان‌دهنده فشار و سنگینی است (Oliverio Ferraris, 2013, 94-95).

فاصله بین اشخاص

کودکی که در خانواده هماهنگ زندگی می‌کند معمولاً در نقاشی خود اعضای خانواده را با هم و دست در دست هم نشان می‌دهد. در کنار هم بودن و نزدیک شدن دو یا چند شخصیت در نقاشی کودک نمایانگر مهر و محبت واقعی آنها و یا تمایل کودک به آنها است. حال اگر کودک فکر کند که به طور مثال برادرش بیشتر از او مورد توجه پدر و مادر است، در نقاشی برادرش را میان والدین و خود را در کنار کاغذ و دورتر از آنها نمایش می‌دهد (Nazari & Tilab, 2018, 42). همچنین وقتی کودک حس کند کاملاً از دیگر اعضای خانواده جداست و یا در صورتی که نسبت به آنها احساس خاصی نداشته باشد، در نقاشی‌هایش خود و دیگران را به طرق مختلف مثل خطوط عمودی و افقی، و یا قراردادن دیوار یا اشیاء از هم جدا می‌سازد (Oliverio Ferraris, 2013, 134). حائز اهمیت است که در نقاشی کودکان، والدین بیشتر اوقات به صورت زوج و با هم نمایش داده می‌شوند که البته ممکن است منعکس‌کننده حقیقت باشد. ولی اگر والدین از هم جدا شده و طلاق گرفته باشند نیز، معمولاً کودک آنها را به صورت زوج و با هم نشان می‌دهد که بیانگر تمایل و آرزوی او برای پدر و مادرش به صورت همیسته و با هم بودن است (Ibid, 135).

برجسته‌نمودن اشخاص

در اکثر نقاشی‌هایی که کودکان از خانواده به تصویر می‌کشند، یک شخصیت اصلی وجود دارد که کودک بیشترین بار احساسی خود را چه به صورت ترس و دلهره، و چه به صورت عشق و ستایش، بر روی او مستقر می‌کند. این شخصیت اصلی غالباً قبل از دیگران کشیده می‌شود. این شخصیت اصلی، همیشه از دیگر اشخاص با دقت بیشتر و در اندازه بزرگ‌تر کشیده می‌شود (Ibid, 136). شخصیت برجسته در اغلب موارد در قسمت چپ خانواده در جایگاه نخست قرار می‌گیرد، اما زمانی که اولین فرد ترسی شده یک کودک باشد بدین معنی است که کودک در اعماق وجود خود می‌خواهد جای وی باشد. همچنین گاهی کودک برای ارزش‌دادن و برجسته‌نمودن کسی، تصویر او را چندین بار تکرار می‌کند (Nazari & Tilab, 2018, 75).

بی‌ارزش‌کردن اشخاص

شخصی که برای کودک ارزش ندارد در آخرین لحظه و غالباً کنار صفحه کاغذ با کمترین جزئیات، کوچک‌تر از همه، و خارج از گروه خانواده در حالتی کاملاً ثابت کشیده می‌شود و نام وی معمولاً ذکر نمی‌شود (Nazari & Tilab, 2018, 76). زمانی که یکی از اعضای خانواده در نقاشی وجود ندارد

می‌توان به این نتیجه رسید که کودک به صورت ناخودآگاه و یا آگاهانه به او حسودی می‌کند و یا در آرزوی نبودن آن شخص است. علاوه بر آن گاهی مشاهده می‌شود که کودک خواستار تغییر جنسیت، سن خود و غیره در نقاشی است، که به احتمال زیاد نشانگر راحت نبودن وی در خانه و در میان خانواده است؛ لذا یا خودش را در نقاشی نمی‌کشد و یا در نقش شخصیت دلخواهش نمایان می‌شود. همچنین گاهی کودک برای بی‌ارزش نمودن فردی، دست به کشیدن تصویر او و سپس پاک کردن آن می‌زند که نشانگر کشمکش درونی کودک در مورد آن شخص است (Oliverio Ferraris, 2013, 137).

اضافه نمودن شخصیت‌های دیگر

در نقاشی‌های کودکان از خانواده این امکان وجود دارد که شخصیت‌های دیگری اعم از مرد، زن، نوزاد و حتی یک حیوان نیز اضافه شوند. به مدد این شخصیت‌های اضافه شده، کودک خواسته‌ها، آرزوها و تمایلاتی را به صورت تخیلی و تصویری به تصویر می‌کشد که جسارت عملی کردن آنها را در واقعیت ندارد. این شخصیت ممکن است با تغییر قیافه ناآشنا به نظر برسد و حتی به صورت حیوان که جانشین انسان شده و اعمال او را انجام می‌دهد، نشان داده شود (Oliverio Ferraris, 2013, 139). علاوه بر آن تأثیرات کارتونها و انیمیشن‌های کودکانه مثل زامبی یا موجودات فضائی در برخی از نقاشی‌هایشان مشهود است (Farshid Nik, 2020, 190).

کمبود محبت

گاهی کودک به داشتن رابطه عاطفی ارضاءکننده و حقیقی با پدر و مادرش موفق نمی‌شود. این کمبود به طرق مختلف از جمله نشان دادن اعضای خانواده در حال غذا خوردن و یا سایه زدن افراطی در نقاشی‌ها و یا به کارگیری زیاده از حد رنگ تیره ظاهر می‌شود (Oliverio Ferraris, 2013, 140).

تعیین هویت

تعیین هویت، جزئی از مرحله رشد و پرورش کودک است و برای تشکیل خصیصه و شخصیت کودک به کار می‌آید. کودک معمولاً یکی از والدین، برادر و یا شخص دیگری مثل معلم مدرسه را به عنوان نمونه مطلوب انتخاب می‌کند و خود را به او تشبیه می‌کند؛ این روند ناخودآگاه و خودکار است که توسط آن، کودک با برجسته کردن شخصیتی و یا خود را کنار او تصور کردن، برای خود هویت‌سازی می‌نماید. در وضعیت‌های طبیعی معمولاً کودک سعی می‌کند شخصیت خود را با هویت مرد یا زنی همجنس خود تعیین کند و مردانگی یا زنانگی خود را نشان دهد (Ibid., 141).

نمایش ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی

نقاشی خانواده می‌تواند اطلاعات زیادی برای شناخت محیط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خانواده ارائه دهد. اینکه آن خانواده از نظر سنت‌ها، قواعد مذهبی، الهامات و پیش‌داوری‌ها و غیره چگونه است. علاوه بر آن در نقاشی خانواده خواهی‌نخواهی تعلق کودک به محیط اقتصادی مشخص هم دیده می‌شود (Ibid., 143).

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی همراه با انجام مصاحبه (گفت‌وگو) با کودکان و والدین‌شان است. شیوه گردآوری اطلاعات، به صورت مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است. در بخش اول ابتدا به گردآوری اطلاعات از منابع موجود در کتابخانه‌ها و استفاده از مقالات فارسی و لاتین پرداخته شده است و سپس با خانواده کودک مصاحبه صورت گرفته و بر اساس معیارهای به دست آمده از تحقیقات کتابخانه‌ای در جدول ۱، شاد بودن و یا وجود بحران در خانواده تا حدودی سنجیده و نوع خانواده مشخص شده است. در ادامه آزمون نقاشی خانواده (مدل کرمن) از کودک گرفته شده، و با استفاده از روش مشاهده و مصاحبه در ارتباط با نقاشی او به تجزیه و تحلیل داده‌ها در قالب جدول و نمودار پرداخته شده است.

آزمودنی‌ها شامل ۵۰ کودک سنین مابین ۸ تا ۱۰ سال دختر است که در سال ۱۴۰۲، با مراجعه به مدرسه شهید بهشتی تهران در منطق ۱۵ تهران و ۱۲ خانه کودک در مناطق ۱، ۲، ۳، ۶، ۱۵ و ۲۲ تهران، به روش خوشه‌ای - تصادفی انتخاب شده‌اند. در این میان ۲۰ نفر ۸ ساله، ۱۸ نفر ۹ ساله و ۱۲ نفر ۱۰ ساله بوده‌اند.

کرمن می‌گوید: آزمون ترسیم خانواده این امکان را فراهم می‌سازد تا بتوان بدون آگاهی کودک، احساسات واقعی او را نسبت به اعضای خانواده‌اش شناخت. همچنین به عقیده گرینهارت به کمک آزمون ترسیم خانواده می‌توان به اکثر گرایش‌های ناخودآگاه، تعارضات، اختلالات شخصیت کودکان و روش‌های دفاعی آنها پی برد و ارتباط میان این اختلالات با نقش خانواده در ایجاد آنها را تشخیص داد (Gili et al., 2015, 55).

شیوه اجرای آزمون، به این ترتیب است که آزمونگر، کودک را در مقابل میزی، به همراه یک برگه کاغذ سفید A4 و وسایل نقاشی و رنگ‌آمیزی قرار می‌دهد. سپس از کودک می‌خواهد تا یک خانواده را در ذهن خود مجسم و نقاشی کند. اگر کودک پرسید: که «آیا خانواده خودم را نقاشی کنم؟»، آزمون‌گر به او می‌گوید: «هرطور که دوست داری». اگر کودک گفت: «بدون

خط‌کش و مداد پاک‌کن نمی‌تواند این کار را انجام دهد»، آزمونگر او را تشویق و مطمئن می‌کند که آنچه می‌کشد مورد توجه است و هرگز خوبی یا بدی نقاشی مورد قضاوت قرار نخواهد گرفت. در این پژوهش، با مراجعه به مراکز مذکور، از تمامی کودکان آزمون ترسیم خانواده گرفته شده است؛ پژوهشگر درحین آزمون به صورت «غیر مستقیم» به مشاهده کودک پرداخته است (چراکه ممکن است توجه آزمونگر بر روی نقاشی کشیدن کودک تأثیر منفی بگذارد) و پس از مشاهده و اتمام نقاشی، از کودک خواسته است تا اگر دوست دارد درباره خانواده و محیط زندگی‌شان توضیحات مختصری بدهد. به این منظور بر اساس کتاب لوئیس کرمن سؤالات زیر از کودک پرسیده شده است:

۱. اینها کجا هستند؟ ۲. اینها چه کار می‌کنند؟ ۳. اینها به ترتیب کشیدن (سن، جنس، نقش) چه کسانی هستند؟ ۴. اینها نسبت به هم چه حسی دارند؟ ۵. کدامیک از همه مهربان‌تر است؟ چرا؟ ۶. کدامیک کمتر مهربان است؟ چرا؟ ۷. کدامیک از همه خوشبخت‌تر است؟ چرا؟ ۸. کدامیک کمتر خوشبخت است؟ چرا؟ ۹. کدامیک از همه بهتر است؟ چرا؟ ۱۰. اگر اینها بخواهند، با یک ماشین بروند مسافرت و در ماشین برای یکی از آنها جا نباشد، چه کسی باید در خانه بماند؟ چرا؟ ۱۱. فرض کن تو جزو این خانواده باشی، کدامیک خواهی بود؟ چرا؟ ۱۲. یکی از این بچه‌ها بازی‌گوشی کرده است، کدامیک؟ چگونه او را تنبیه کنند؟ ۱۳. فکر می‌کنی چه کسی را نکشیده‌ای؟ چرا؟ (Corman, 2019).

سپس در بخش دوم جهت بررسی و تحلیل داده‌های گردآوری شده از نرم افزار SPSS نسخه ۲۶ استفاده شده است. داده‌های گردآوری شده از بخش اول تحقیق، با آزمون مجذور خی دو طرفه در سطح اطمینان ۹۵ درصد تحلیل شده است. معیار معنادار بودن تفاوت در میان دو گروه مورد بررسی، کوچک‌تر بودن سطح معنی‌داری از میزان ۰/۰۵ است.

لازم به ذکر است که در این پژوهش با وجود تلاش برای اجرای یک روند استاندارد و منسجم در گردآوری و تحلیل داده‌ها، برخی متغیرها به عنوان متغیرهای مداخله‌گر ممکن است بر نتایج پژوهش تأثیرگذار بوده باشند. از جمله این متغیرها می‌توان به ویژگی‌های شخصیتی کودک مانند درون‌گرایی یا اضطراب، وضعیت روانی کودک در زمان انجام آزمون، جو روانی و محیطی محل اجرای آزمون، تجارب قبلی کودک با نقاشی یا تعامل با بزرگسالان، و همچنین نوع رابطه کودک با والدین یا مراقبین خود اشاره کرد. از سوی دیگر، برداشت فردی کودک از دستورالعمل‌ها و تأثیر غیرمستقیم رفتار آزمون‌گر نیز می‌تواند در نحوه ترسیم نقاشی و پاسخ به سؤالات مصاحبه تأثیرگذار باشد. این عوامل خارج از کنترل کامل پژوهشگر بوده و ممکن است به صورت ناخودآگاه بر داده‌ها اثر بگذارند. در مقابل، پژوهشگر تلاش کرده است تا با تعریف دقیق جامعه

آماري و شرايط اجراي پژوهش، برخي متغيّر‌ها را به عنوان متغيّر‌هاي كنترل در نظر گرفته و آنها را تا حد امكان ثابت نگه دارد. براي نمونه، همه كودكان شركت‌كننده دختر و در بازه سني ۸ تا ۱۰ سال بودند تا تاثير تفاوت‌هاي جنسي و سني به حداقل برسد. همچنين، دستورالعمل اجراي آزمون و پرسش‌هاي مصاحبه براي همه يكسان بوده، و ابزار نقاشي و محيط فزيكي انجام آزمون نيز تا حد امكان يكسان‌سازي شده است. روش تحليل داده‌ها نيز با استفاده از نرم‌افزار آماري مشخص (SPSS) و آزمون خي‌دو با سطح اطمينان ۹۵ درصد به صورت يكنواخت براي كل داده‌ها انجام شده است.

يافته‌ها و بحث

بر اساس مطالعات كتابخانه‌اي صورت‌گرفته و معيارهاي نامبرده در جدول ۱، فراواني خانواده‌هاي شاد در تحقيق حاضر ۲۷ عدد و خانواده داراي بحران ۲۳ عدد بوده است. مؤلفه‌هاي تحقيق در ۹ شاخه اعم از خط، رنگ، فضا، فاصله بين اشخاص، بي‌ارزش‌گري اشخاص، اضافه‌نمودن شخصيت‌هاي ديگر، كمبود محبت، تعيين هويت، و ويژگي‌هاي فرهنگي، اجتماعي و اقتصادي تقسيم‌بندي شده؛ و هريك داراي چند شاخص اصلي هستند كه مورد بررسي و تحليل قرار گرفته است.

طبق نتايج آزمون مجذور خي دو طرفه، جهت بررسي تفاوت ميان دو گروه كودكان در خانواده‌هاي شاد و داراي بحران، همان‌طور كه مشاهده مي‌شود (جدول ۲)، از چهار نشانه ترسيمي مربوط به خط، دو مورد، بين دو گروه، معني‌دار است. ساير نشانه‌ها داراي تفاوت معني‌داري نيستند. «خطوط بارز، پررنگ، آزادانه و بلند» و «خطوط قطعه‌قطعه، متغيّر و پيچيده» تفاوت معناداري در ميان خانواده‌هاي داراي بحران و شاد دارند. در شاخص «خطوط بارز، پررنگ، آزادانه و بلند» فراواني در گروه خانواده شاد و در شاخص «خطوط قطعه‌قطعه، متغيّر و پيچيده» فراواني در گروه خانواده داراي بحران بيشتر است. از سه نشانه ترسيمي مربوط به رنگ، دو مورد، بين دو گروه، معني‌دار است. «رنگ‌هاي سرد» و «رنگ خاكستري و مشكي» تفاوت معناداري در ميان خانواده‌هاي داراي بحران و شاد دارند كه در دو شاخص فراواني در گروه خانواده داراي بحران بيشتر است. از شش نشانه ترسيمي مربوط به فضا، بين هيچ‌كدام از شاخص‌ها تفاوت معناداري در ميان خانواده‌هاي داراي بحران و شاد مشاهده نشد. از دو نشانه ترسيمي مربوط به فاصله بين اشخاص، شاخص «نزديك به هم يا دست در دست» تفاوت معناداري در ميان خانواده‌هاي داراي بحران و شاد داشت كه فراواني آن در خانواده‌هاي شاد بيشتر مشاهده شد. از سه نشانه ترسيمي مربوط به بي‌ارزش‌گري اشخاص، بين هيچ‌كدام از شاخص‌ها تفاوت معناداري در ميان خانواده‌هاي داراي بحران و شاد مشاهده نشد. تفاوت معناداري در ميان

خانواده‌های دارای بحران و شاد در ارتباط با شاخص اضافه نمودن شخصیت‌های دیگر مشاهده نشد. از دو نشانه ترسیمی مربوط به کمبود محبت، بین هیچ‌کدام از شاخص‌ها تفاوت معناداری در میان خانواده‌های دارای بحران و شاد مشاهده نشد. از دو نشانه ترسیمی مربوط به تعیین هویت، شاخص «برجسته نمودن شخصی در تصویر» تفاوت معناداری در میان خانواده‌های دارای بحران و شاد داشت که فراوانی آن در خانواده‌های دارای بحران بیشتر مشاهده شد. از دو نشانه ترسیمی مربوط به ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، بین هیچ‌کدام از شاخص‌ها تفاوت معناداری در میان خانواده‌های دارای بحران و شاد مشاهده نشد.

جدول ۲. جدول فراوانی مؤلفه‌ها در دو گروه از کودکان در خانواده شاد و خانواده دارای بحران

شماره	مؤلفه	شاخص	کودکان در خانواده دارای بحران	کودکان در خانواده شاد	درصد کودکان در خانواده شاد	درصد کودکان در خانواده دارای بحران	مجذور کای	احتمال
۱	خط	خطوط بارز، پررنگ، آزادانه و بلند	۱۵	۲۱	۵/۲۵	۵/۴۲	۶/۲۵۲	۵/۵۱۳
		خطوط با حفظ دقت و تعادل	۱۲	۱۸	۵/۲۴	۵/۳۶	۱/۵۸۷	۵/۲۹۷
		خطوط قطعه‌قطعه، متغیّر و پیچیده	۱۳	۶	۵/۲۶	۵/۱۲	۶/۲۵۲	۵/۵۱۳
		خطوطی که دور چیزی کشیده می‌شوند	۸	۵	۵/۱۶	۵/۱۵	۱/۷۵۸	۵/۱۹۱
۲	رنگ	رنگ‌های گرم	۱۳	۱۹	۵/۲۶	۵/۳۸	۱/۵۳۴	۵/۳۵۹
		رنگ‌های سرد	۱۷	۱۵	۵/۳۴	۵/۲۵	۶/۷۹۹	۵/۵۱۲
		رنگ خاکستری و مشکی	۱۵	۶	۵/۳۵	۵/۱۲	۹/۴۲۵	۵/۵۵۲
۳	فضا	خارج شدن از کادر	۵	۷	۵/۱۵	۵/۱۴	۵/۷۳۵	۵/۱۱۹
		استفاده متعادل از فضای صفحه	۱۵	۱۵	۵/۲۵	۵/۲۵	۵/۶۴۳	۵/۲۱۵
		استفاده از فضای سمت چپ	۳	۳	۵/۵۶	۵/۵۶	۵/۵۴۴	۵/۸۳۴

استفاده از فضای سمت راست	۴	۴	۰/۰۸	۰/۰۸	۰/۰۶۱	۰/۸۰۴
استفاده از فضای بالا	۱	۱	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۱۳	۰/۹۰۸
استفاده از فضای پایین با شکل‌های کوچک و در گوشه	۳	۳	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۴۴	۰/۸۳۴ ۰
نزدیک به هم یا دست در دست	۸	۲۰	۰/۱۶	۰/۴۰	۷/۷۸۲	۰/۰۰۵
جدا از هم	۱۰	۷	۰/۲۰	۰/۱۴	۱/۷۰۵	۰/۱۹۲
نکشیدن و حذف یک عضو خانواده	۶	۲	۰/۱۲	۰/۰۴	۳/۲۲۴	۰/۰۷۳
نکشیدن و حذف خود کودک	۹	۵	۰/۱۸	۰/۱۰	۲/۶۱۷	۰/۱۰۶
کشیدن و پاک کردن عضوی یا خود کودک	۱۲	۷	۰/۲۴	۰/۱۴	۳/۶۳۲	۰/۰۵۷
انسان و یا حیوان	۵	۴	۰/۱	۰/۰۸	۰/۵۲۵	۰/۴۰۳
سایه زدن افراطی	۹	۵	۰/۱۸	۰/۱	۲/۶۱۷	۰/۱۰۶
به کارگیری زیاد رنگ‌های تیره	۹	۴	۰/۱۸	۰/۰۸	۳/۸۱۷	۰/۰۵۱
برجسته نمودن شخصی در تصویر	۱۳	۶	۰/۲۶	۰/۱۲	۶/۲۰۲	۰/۰۱۳
قرار گرفتن کودک در کنار شخصی در تصویر	۱۰	۱۵	۰/۲۰	۰/۳۰	۰/۷۲۵	۰/۳۹۵ ۰
فرهنگی و اجتماعی	۱۶	۱۷	۰/۳۲	۰/۳۴	۰/۲۴۱	۰/۶۲۳
ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی	۵	۹	۰/۱	۰/۱۸	۰/۸۲۸	۰/۳۶۳ ۰

در جدول ۳ نمونه‌هایی از نقاشی کودکان مورد مطالعه و خلاصه‌ای از تحلیل صورت و معنای آنها (در هر دو گروه) گذاشته شده است.

جدول ۳. چند نمونه از نقاشی کودکان مورد مطالعه به همراه تحلیل صورت و معنای آنها

شماره	تصویر اثر نام کودک و سن	اطلاعات کودک و خانواده	خلاصه تحلیل نقاشی توسط پژوهشگر
مؤلفه های معنا	مؤلفه های صورت		
۱	 مرسانا - ۹ ساله	- دختر - پدر و مادر جدا شده‌اند - کودک با مادر بزرگ زندگی می‌کند - شاهد بی حرمتی در روابط پدر و مادر - جنگ و دعوی زیاد پدر و مادر با وجود جدایی - کودک مضطرب	نیروی خطوط طبیعی و ترسیم غنای کافی را ندارد و کودک جزئیات، اعضای بدن، تناسبات بدنی، تزئینات لباس و... را رعایت نکرده است. وجود تحرک و پویایی در نقاشی. شاید به دلیل سلب دلبستگی و علاقه به زندگی در کودک، در ابتدا رنگ‌های گرم مثل قرمز حذف شده است. لذا با توجه به رنگ‌های انتخابی کودک او شور و دلبستگی کمی احتمالاً به زندگی خانوادگی خود دارد. استفاده از رنگ‌های سرد نشانگر گرایش به درونگرایی، فاصله جویی و کم‌رویی وی دارد. ترسیم خودش و پدر مادر در کنار هم و با چهره خندان که نمایانگر آرزوی او برای داشتن خانواده منسجم و شاد است. او پدر و مادر را در کنار هم کشیده چون آرزوی داشتن آنها تحت عنوان خانواده را دارد و هم در تلاش برای یافتن هویت جنسی خود است و مادر بزرگ را از تصویر حذف

کرده چراکه از زندگی با او خوشحال نیست. وجود درخت در کنار خانواده بدون تنه رنگدار و قسمت بالای بدون شاخه و نوک تیز ممکن است به خاطر عدم آرامش کودک و مشکلات شناختی و عصبی و شاید پرخاشگری در او باشد. خانه بدون در ترسیم شده است شاید که کودک در ذهنش راهی برای ورود به خانه و داشتن خانواده پیدا نمی‌کند. او پس از انجام نقاشی آنرا خط خطی کرده است که نشانگر تلاطم روحی و عدم رضایت از محیط زندگی است.				
نیروی خطوط طبیعی - وجود تحرک و پویایی در نقاشی - توجه به جزئیات در جاهایی از نقاشی. استفاده از رنگ‌های گرم نمایانگر گرایش به برون‌گرایی و تماس و مبادله است. همچنین نشان از سلامت روحی او، وابستگی، علاقه، تحرک و تمایل او به زندگی است. او از کادر به خوبی استفاده و تمامی نمادها را به خوبی در صفحه جانمایی کرده است و برخی از جزئیات را به خوبی نمایش داده است که می‌تواند نشانه مهارت و کمال‌گرایی او باشد.	سطح اجرا: کاغذ تکنیک: مدادرنگی کادر بندی: افقی زاویه دید: روبرو فضاسازی: چند فضایی ساختار طراحی: واقع‌گرایی سبک: خیالی‌نگاری - اکسپرسیونیست پرسپکتیو: مقامی	- دختر - مادر وکیل است و شیک‌پوش و امروزی - مادر بسیار پرچده و دارای منیت قوی - تلاش کودک برای داشتن شخصیت محکم و قوی همانند مادر - مادر و دختر تا حدودی بی‌ادب هستند	 بنفشه - ۹ ساله	۲

کودک خود را در محیط خانه امن احساس می‌کند و خانه را پناهگاه خود می‌داند. و وجود پرده و قلب قرمز روی دیوار خانه نشان می‌دهد که در آن خانه محبت و آرامش وجود دارد. او پدر را از تصویر حذف کرده که بیانگر عدم انس و الفت با اوست و مادر را که شاغل است برجسته ترسیم نموده و برای او تاج در نظر گرفته. علاوه بر آن تحرک و پویایی را در شخصیت مادر نمایش داده است. برای او مادرش شخصیت قهرمان و الگوی مطلوب زندگی‌اش است. اما در عین حال وجود خورشید درخشان در بالای صفحه می‌تواند نشانگر نقش حمایتگر پدر در زندگی او باشد و همین‌طور نماد امنیت و خوشحالی کودک است. وجود رنگین کمان در بالا نمایانگر میل او به زیبایی و مهربانستی، و همچنین روشنی و شادی در زندگی‌اش است. او رنگین کمان را روی سقف خانه قرار داده که نشان از اهمیت محیط امن خانه برای اوست.			
---	--	--	--

نیروی خطوط طبیعی و ترسیم غنای کافی را ندارد و کودک جزئیات، اعضای بدن، تناسبات بدنی، تزئینات لباس و... را رعایت نکرده است. استفاده از رنگ‌های گرم که نشان از سلامت روحی کودک، وابستگی، علاقه، تحرک و تمایل او به زندگی است. همچنین نمایانگر گرایش به برون‌گرایی و تماس و مبادله است. استفاده خوب از تمام فضای نقاشی که بیانگر مهارت و رشد اوست. کودک دارای خانواده سنتی است و مادر محجبه است. او خود را مابین پدر و مادر قرار داده تا علاقه و حمایت هر دو آنها را به نمایش گذارد. وجود گل‌های زیاد با رنگ‌های بنفش و قرمز نشانگر نشاط و رضایت کودک از زندگی‌اش است. خورشید درخشان در آسمان نقش حمایتگر پدر در زندگی کودک را نشان می‌دهد. درختی که کودک ترسیم کرده میوه داده که می‌تواند نمایانگر احساس امنیت کودک نسبت به پدر و تأمین نیازهای کودک توسط والدین باشد. برخاستن دود از دودکش خانه نیز می‌تواند بیانگر	سطح اجرا: کاغذ تکنیک: مداد رنگی کادر بندی: افقی زاویه دید: روبرو فضاسازی: فضای خارجی ساختار طراحی: واقع گرایی سبک: خیالی نگاری- اکسپرسیونیست پرسپکتیو: مقامی	-دختر -تک فرزند -دارای خانواده سنتی -ارتباط خوب والدین با یکدیگر	فاطمه - ۹ ساله
--	--	--	--

محیط عاطفی و گرم خانه باشد.				
نیروی خطوط طبیعی و ترسیم غنای کافی را ندارد و کودک جزئیات، اعضای بدن، تناسبات بدنی، تزئینات لباس و... را رعایت نکرده است. او در محیط خانه از رنگ قرمز و چراغ استفاده کرده و نشانگر این است که او محیط خانه با وجود مادر و خواهرش گرم می‌داند. استفاده خوب از تمام فضای نقاشی که بیانگر مهارت و رشد اوست. عدم وجود خورشید در نقاشی، و وجود باران و عدم کشیدن پدر نشان از درک کودک از فوت پدر و کمبود او در زندگیش است. کودک دارای مادر بسیار مذهبی است که با توجه به بزرگنمایی او در نقاشی شخصیت اصلی زندگی و الگوی مطلوب او است و کودک هویت خود را در او جستجو می‌کند. او خواهرش را در کنار مادرش کشیده که نشان از توجه زیاد مادر به خواهرش است و خود را از نقاشی حذف کرده که نشان از دور بودن او از خواهر و مادرش است و یا احتمالاً در خانه با آنها احساس راحتی نمی‌کند و یا به ارتباط آن دو با هم حسادت می‌کند و یا مادر	سطح اجرا: کاغذ تکنیک: مداد رنگی کادربندی: عمودی زاویه دید: روبرو فضاسازی: فضای خارجی ساختار طراحی: واقع‌گرایی سبک: خیالی‌نگاری - اکسپرسیونیست پرسپکتیو: مقامی	- دختر - یک خواهر دارد - پدرش فوت کرده - مادر بسیار مذهبی - مسئولیت زندگی بر دوش مادر است - کودک منزوی	فاطمه - ۸/۵ ساله	۴

توجه بیشتر به خواهر دارد.				
نیروی خطوط طبیعی و ترسیم غنای کافی را ندارد و کودک جزئیات، اعضای بدن، تناسبات بدنی، تزئینات لباس و... را رعایت نکرده است. استفاده از رنگ‌های گرم که نشان از سلامت روحی او، وابستگی، علاقه، تحرک و تمایل او به زندگی است. استفاده از تمام فضا و کادر نقاشی و چیدمان خوب المان‌ها در صفحه که نشانگر مهارت و رشد خوب او است. او خودش و برادرش را مابین پدر و مادر قرار داده تا علاقه و حمایت هر دو آنها را به نمایش گذارد. آنها نزدیک یکدیگرند و دست هم را گرفته‌اند که نشانگر صمیمیت زیاد در خانواده است. عدم حذف عضوی از خانواده نشانگر رابطه خوب همه اعضا خانواده با یکدیگر و محیط گرم خانواده است. و کودک به برادر خود نیز حسودی نمی‌کند. خورشید در خشان در وسط و بالای صفحه حمایت کامل پدر از خانواده را نشان می‌دهد.	سطح اجرا: کاغذ تکنیک: مداد رنگی کادر بندی: افقی زاویه دید: روبرو فضاسازی: فضای خارجی ساختار طراحی: واقع گرایی سبک: خیالی نگاری- اکسپرسیونیست پرسپکتیو: مقامی	- دختر - یک برادر دارد - خانواده سنتی و تا حدودی مذهبی - خانواده مرفه - رابطه عالی با پدر و مادر - گرمی خانواده	 نازنین - ۱۰ ساله	۵

نیروی خطوط طبیعی استفاده از رنگ‌های گرم که نشان از سلامت روحی او، وابستگی، علاقه، تحرک و تمایل او به زندگی است. رنگ زرد هوش و طبیعت آفتابی کودک را می‌تواند نشان دهد. او از فضای نقاشی به خوبی استفاده کرده است. او پدر و مادر را در کنار هم و با فاصله کشیده است ولی خود را از نقاشی حذف کرده است. کودک خود را پشت پدر در نقاشی تصویر کرده و سپس تصمیم به پاک کردن خود گرفته است (حذف خود) که این می‌تواند نشانگر کشمکش با اعضای خانواده باشد و یا آنکه با آنها احساس راحتی نمی‌کند و یا اضطراب زیادی را از چیزی تجربه می‌کند و در پشت پدر خود را قایم کرده است. وجود خورشید در بالای صفحه نیز می‌تواند تأکید بر نقش حمایتگر پدر داشته باشد. درختی که کودک ترسیم کرده میوه داده که می‌تواند نمایانگر احساس امنیت کودک نسبت به پدر و تأمین نیازهای کودک توسط والدین باشد.	سطح اجرا: کاغذ تکنیک: مداد رنگی کادربندی: افقی زاویه دید: روبرو فضاسازی: فضای خارجی ساختار طراحی: واقع‌گرایی سبک: خیالی‌نگاری- اکسپرسیونیست پرسپکتیو: مقامی	- دختر - تک‌فرزند - خانواده سطح معمولی - مادر و پدر رابطه خوبی دارند - کودک احساس تنهایی می‌کند	 مهسا - ۵/۸ ساله	۶
--	--	--	---	----------

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف مقایسه شاخص‌های ترسیمی نقاشی خانواده میان کودکان در خانواده‌های شاد و خانواده‌های دارای بحران انجام شده است. یافته‌ها نشان داد که در شاخص «خطوط بارز، پررنگ، آزادانه و بلند» فراوانی در گروه خانواده شاد و در شاخص «خطوط قطعه‌قطعه، متغیر و پیچیده» فراوانی در گروه خانواده دارای بحران بیشتر است. همچنین در شاخص «رنگ‌های سرد» و «رنگ خاکستری و مشکی» فراوانی در گروه خانواده دارای بحران بیشتر است. طبق آمار به دست آمده فراوانی شاخص «نزدیک به هم یا دست‌دردست» در خانواده‌های شاد بیشتر مشاهده شده است. شاخص «برجسته‌نمودن شخصی در تصویر» تفاوت معناداری در میان خانواده‌های دارای بحران و شاد داشت که فراوانی آن در خانواده‌های دارای بحران بیشتر بوده است. علاوه بر آن در شاخص «برجسته‌نمودن شخصی در تصویر» از میان مؤلفه تعیین هویت، فراوانی بیشتری در خانواده‌های دارای بحران مشاهده شده است. لازم به ذکر است که نتایج حاصل از این پژوهش با مقاله خطیری و نورانی^{۱۵} در سال ۲۰۱۸ با عنوان «تحلیل سطح ترسیمی آزمون خانواده در کودکان عادی و بد سرپرست (۴ تا ۶ سال تهران)» همخوانی ندارد. چراکه در نتایج آن مقاله می‌خوانیم که در پژوهش‌های مشابه، در قسمت سطح ترسیمی، سطح معناداری وجود نداشته است، در حالی که در مقاله حاضر چند مؤلفه معنادار در سطح ترسیمی یافت شده است. در این خصوص یافته‌های تحقیق کاویان‌فر و همکارانش^{۱۶} در سال ۲۰۱۷ با عنوان «مقایسه ویژگی‌های ترسیمی کودکان در خانواده‌های تک‌فرزند و چند فرزند بر اساس آزمون ترسیم خانواده» نشان داد که ترتیب تولد و تعداد فرزندان یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری شخصیت، ویژگی‌های عاطفی و رفتاری کودکان است و آزمون ترسیم خانواده ابزار مناسبی است تا کودکان در فضایی امن، انگیزه‌ها، ترس‌ها، و تمایلاتشان را بیان کنند. یافته‌های مقاله میری وحید و همکاران^{۱۷} در سال ۲۰۱۶ با عنوان «مقایسه شاخص‌های ترسیمی آزمون ترسیم خانواده جنبشی در کودکان عادی و طلاق» با نتایج حاصل از این مقاله همخوانی دارد. علاوه بر آن نتایج حاصل از مقاله گیلی و همکاران^{۱۸} در سال ۲۰۱۵ با عنوان «مقایسه فراوانی ویژگی‌های ترسیمی کودکان بدسرپرست با کودکان عادی ۵ تا ۱۱ سال بر اساس آزمون ترسیم خانواده» نشان داد که در ویژگی‌های ترسیمی کودکان بدسرپرست و عادی مثل پویایی ترسیمی (حسی-تعقلی) و اولین شخص ترسیم‌شده در تصویر تفاوت معنادار وجود دارد ولی از لحاظ سطح ترسیمی کمرنگ و پررنگ تفاوت معناداری یافت نشد.

پی‌نوشت

1. Minkowska
2. Corman
3. Collins et al.
4. Briggers & Lowman
5. Burgess & Hartman
6. Silver
7. Surex
8. Butler et al.
9. Wagner
10. Isbell & Raines
11. Biasi V.
12. Bonaiuto P.
13. Levin J.
14. Youchim
15. Khatiri & Noorani
16. Kavianfar et al.
17. Mirivahid et al.
18. Gili et al.

References

- Asgharnejadfarid, A. & Qasdi, R. (2015). Social functions and mental of children's painting. (1st Ed.). Tehran: Lohe Mahfouz. (In Persian)
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy In V. S. Ramachaudran (Ed.). Encyclopedia of human behavior, 4, 71–81.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. Child Development Journal, 37(4), 887–907.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. The Journal of Early Adolescence, 11(1), 56–95.
- Beck, A. T. & Haigh, E. A. (2014). Advances in cognitive theory and therapy: The generic cognitive model. Annual Review of Clinical Psychology, 10(1), 1–24.
- Blanco, F. (2007). Family focused intervention to promote happiness. Journal of personality and social psychology, Vol. 53, 200-230.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss. (2nd Ed.). Vol. 1. Basic Books (A Member of the Perseus Books Group).

- Bradley, R. H., Corwyn, R. F., McAdoo, H. P., & García Coll, C. (2001). The home environments of children in the United States, Part I: Variations by age, ethnicity, and poverty status. *Child Development Journal*, 72(6), 1844–1867.
- Butler, S., Gross, J., & Hayne, H. (1995). The effect of drawing on memory performance in young children. *Developmental Psychology Journal*, 31(4), 597-608.
- Chavoshi, M. S., Yazdi, S. M. & Hosseinian, S. (2018). Development of a local model of happiness-oriented family using grounded theory. *The Women and Families Cultural-Educational Journal*, 13(44), 7-26. (In Persian)
- Compas, B. E., Champion, J. E., Forehand, R., Cole, D. A., Reeslund, K. L., Fear, J. M & Roberts, L. (2010). Coping and parenting: Mediators of 12-month outcomes of a family group cognitive-behavioral preventive intervention with families of depressed parents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 78(5), 623–634.
- Conger, R. D., Conger, K. J. & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685–704.
- Corman, L. (2019). *Le test du dessin de famille dans la pratique médico-pédagogique*. translated by Parirokh Dadsetan & Mahmoud Mansour. (10th Ed.). Tehran: Roshd. (In Persian)
- translated by Parirokh Dadsetan & Mahmoud Mansour. (10th Ed.). Tehran: Roshd. (In Persian)
- Cummings, E. M. & Davies, P. T. (1994). Maternal depression and child development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(1), 73–112.
- Dell’Olio, J. M. & Mancini, K. (2011). Engaging families through children’s art: Family programming at the art museum. *Art Education*, 64(5), 27–34.
- Diener, E., Tay, L. & Myers, D. G. (2011). The religion paradox: If religion makes people happy, why are so many dropping out?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1278–1290.
- Eisenberg, N. & Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. In W. Damon & N. Eisenberg, *Handbook of child psychology, Social, emotional, and personality development*, (5th Ed.). 3, 701–778.
- Farshid Nik, F. (2020). Explaining aspects of creative thinking in children’s drawing from 3 to 5 years old. *Thinking and Children Journal*, 10(2), 165-195. (In Persian)
- Foks-Appelman, T. (2015). Draw me a picture: The meaning of children’s drawings and play from the perspective of analytical psychology. translated by Mohammad Hossein Bahirai and Zohre Sayadpour. (2nd Ed.). Tehran: Arasbaran. (In Persian)
- Gili, S., Hashemian, K., Pakdaman, Sh. & Abol-Mali, Kh. (2015). Comparing the frequency of drawing characteristics of children bad parenting and normal children aged 5 to 11 based on draw a family test. *Knowledge & Research in Applied Psychology Journal*, 16(1), 54-65. (In Persian)
- Gottman, J. M. & Katz, L. F. (1989). Effects of marital discord on young children’s peer interaction and health. *Journal of Developmental Psychology*, 25(3), 373–381.
- Grolnick, W. S. & Ryan, R. M. (1989). Parent styles associated with children’s self-regulation and competence in school. *Journal of Educational Psychology*, 81(2), 143–154.
- Hasanpour Babaei, E. & Soheili, J. (2016). Evaluation of the effect of painting therapy on children's behavioral problems according to the quality of their physical environment. *Quarterly Journal of Applied Research in Behavioral Sciences*, 8(27), 69-86. (In Persian)
- Hezarjaribi, J. & Astinfeshan, P. (2009). Review of Influential factors in social bliss (Emphasis on Tehran province). *Journal of Applied Sociology*, 20(1), 119-146. (In Persian)

- Hill, N. E. & Taylor, L. C. (2004). Parental school involvement and children's academic achievement pragmatics and issues. *Current Directions in Psychological Science*, 13(4), 161–164.
- Holmes, T. H. & Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11(2), 213–218.
- Huebner, E. S. & Alderman, G. L. (1993). Convergent and discriminant validation of a children's life satisfaction scale: Its relationship to self- and teacher-reported psychological problems and school functioning. *Social Indicators Research*, 30(1), 71–82.
- Isbell, R. & Raines, S. C. (2013). *Creativity in the early childhood classroom*. (3rd Ed). Cengage Learning.
- Iso-Ahola, S. E. & Park, C. J. (1996). Leisure-related social support and self-determination as buffers of stress-illness relationship. *Journal of Leisure Research*, 28(3), 169–187.
- Kavianfar, H. & Naderi, H. & Aslipoor A. (2017). A comparison of drawing characteristics of children in single child and several child families based on family drawing test. *Quarterly Journal of Child Mental Health*, 4(2), 71-81. (In Persian)
- Kazdin, A. E. (1995). Child, parent, and family dysfunction as predictors of outcome in cognitive-behavioral treatment of antisocial children. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 271–281.
- Kendall-Tackett, K. A., Williams, L. M. & Finkelhor, D. (1993). Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies. *Psychological Bulletin Journal*, 113(1), 164–180.
- Khatiri, E. & Nourani, S. M. (2019). Analysis of drawing level of family test in normal and bad parenting children (aged 4-6 in Tehran). *Journal of Theoretical Principles of Visual Arts*, 6, 33-44. (In Persian)
- Killen, M. & Smetana, J. G. (2015). Origins and development of morality. In *Handbook of Child Psychology and Developmental Science*, John Wiley & Sons, Inc. 3, 701–749.
- Lan Lin, P. (1994). *Characteristics of a Healthy Family*. University of Indianapolis, 258-270.
- Malchiodi, C. A. (1998). *Understanding children's drawings*. (1st Ed.). The Guilford Press.
- Masaberpour, M. (2014). *Children's painting and its concepts*. (1st Ed.). Tehran: Pelk. (In Persian)
- Mashburn, A. J., Hamre, B. K., Downer, J. T. & Pianta, R. C. (2006). Teacher and classroom characteristics associated with teachers' ratings of prekindergartners' relationships and behaviors. *Journal of Psychoeduc Assessment*, 24(4), 367-380.
- Masten, A. S., Best, K. M. & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology Journal*, 2(4), 425–444.
- Mirivahid, S. M. S., Abbassi, H. and Heydarnia, A. (2016). A comparison of kinetic family drawing indicators in intact and divorced children. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 18(6), 329-337. (In Persian)
- Mohanty, M.S (2014). What Determines Happiness? Income or Attitude: Evidence From the U.S. *Longitudinal Data Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 7(2), 80–102.
- Nazari, J. & Tilab, Sh. (2018). *The art of painting interpretation*. (1st Ed.). Tehran: Andisheh Roshd. (In Persian)
- Oliverio Ferraris, A. (2013). *Children's painting and its concepts*. translated by Abdolreza Sarafan. (12th Ed.). Tehran: Dastan. (In Persian)

- Olson, D. H., Sprenkle, D. H. & Russell, C. S. (1979). Circumplex model of marital and family systems: I. Cohesion and adaptability dimensions, family types, and clinical applications. *Family Process Journal*, 18(1), 3–28.
- Osterman, K. F. (2000). Students need for belonging in the school community. *Review of Educational Research*, 70(3), 323–367.
- Patterson, G. R., Reid, J. B. & Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Castalia Publishing Company.
- Repetti, R. L., Taylor, S. E. & Seeman, T. E. (2002). Risky families: Family social environments and the mental and physical health of offspring. *Psychological Bulletin Journal*, 128(2), 330–366.
- Riley, S., Malchiodi, C. & Crenshaw, D. (2013). *Expressive therapies for children and adolescents*. Routledge.
- Rubin, K. H., Bukowski, W. & Parker, J. G. (2006). Peer interactions, relationships, and groups. In N. Eisenberg (Ed.). *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development*. Wiley & Sons, Inc. 3, 571–645.
- Safiri, K. & Asadpoor, A. (2017). Representation of the crisis in the family in the drawing of children aged 7-12. *Journal of Social Analysis of Social Order and Inequality*, 8(2), 106-71. (In Persian)
- Saghi, M. H. & Rajaei, A. (2009). The Relation between juveniles' perception of family performance and their adjustment. *Journal of Behavior in Clinical Psychology*, 3(10), 71-81. (In Persian)
- Sawyer, R. K. (2011). *Explaining creativity: The science of human innovation*. Oxford University Press.
- Sheehan, M. J., & Watson, M. W. (2013). Relationship Between Parenting Style and Aggression in a Spanish Children Sample. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 82, 529-536.
- Slayton, S., D'Archer, J. & Kaplan, F. (2010). Outcome studies on the efficacy of art therapy: A review of findings. *Journal of the American Art Therapy Association*, 27(3), 108–118.
- Sobhani Joo, H. A. (2004). Identity and Identity Crisis. *Peyvand Educational-Educational Monthly*, No. 301, 1-12. (In Persian)
- Waterman, A. S. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*, 18(3), 341–358.
- Wolin, S. J. & Bennett, L. A. (1984). Family rituals. *Family Process Journal*, 23(3), 401–420.
- Yazdani, S. & Bakshi bojd, F. (2012). Comparison between psychological reactions of exception and ordinary children through elements of Draw-A-Person test. *Thinking and Children Journal*, 2(2), 127-148. (In Persian)
- Zatlavineh, M. & Khalesi, N. (2016). The function of teaching painting for primary school students(emphasis on social skills). 5th International Conference on Research in Science and Technology, London, 2107-2119. (In Persian)